

JOANNA BOROWIK*

Rodzina z pominiętym pokoleniem: doświadczenia życiowe dziadków wychowujących wnuki

A family with a skipped generation: the lived experiences
of grandparents raising grandchildren

Streszczenie

Cel: W ostatniej dekadzie w wielu krajach na świecie obserwuje się wzrost liczby rodzin z pominiętym pokoleniem, w których dziadkowie przejmują obowiązki związane z wychowaniem wnuków. Opisywane zjawisko staje się również coraz bardziej powszechne w Polsce. Artykuł prezentuje wybrane wyniki badań, których celem jest lepsze zrozumienie doświadczeń dziadków wychowujących wnuki w rodzinach z pominiętym pokoleniem.

Metody: Uczestnicy zostali celowo wybrani spośród dziadków wychowujących wnuki, żyjących w rodzinach z pominiętym pokoleniem w województwie podlaskim. Dane zostały zebrane za pomocą częściowo ustrukturyzowanych wywiadów pogłębionych z 20 uczestnikami. Zastosowanie w badaniach perspektywy biograficznej pozwoliło na uzyskanie szczegółowych narracji dotyczących doświadczeń życiowych starszych dziadków w rodzinach z pominiętym pokoleniem.

Wyniki i wnioski: Opowieści dziadków ukazują dwoistość doświadczenia składającego się jednocześnie ze stresu/satysfakcji, smutku/radości, bycia widzialnym/niewidzialnym. Rozwiązywanie problemów, z którymi borykają się dziadkowie żyjący w gospodarstwach domowych z pominię-

* Joanna Borowik, Wydział Nauk o Edukacji, Uniwersytet w Białymstoku, Polska, e-mail: j.borowik@op.pl, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4683-4292>.

tym pokoleniem, jest istotne, ponieważ może zmniejszyć poziom stresu. Dlatego też konieczne jest wypracowanie modelu wsparcia dziadków wychowujących wnuki w rodzinach z pominiętym pokoleniem, co mogłoby mieć znaczenie w kontekście adaptacji do nowej sytuacji życiowej i zwiększenia dobrostanu psychicznego.

Słowa kluczowe:

rodzina, pominięte pokolenie, dziadkowie, wnuki, wychowanie

Abstract

Aim: In the last decade, many countries around the world have seen an increase in the number of skip-generation families in which grandparents take over the responsibility of raising grandchildren. The phenomenon described is also becoming more common in Poland. This article presents selected results of a study aimed at better understanding the experiences of grandparents raising grandchildren in skipped generation families.

Methods: Participants were purposively selected from grandparents raising grandchildren living in skipped generation families in the Podlaskie Province. Data were collected through semi-structured in-depth interviews with 20 participants. The use of a biographical perspective in the research provided detailed narratives of the life experiences of older grandparents in skip generation families.

Results and conclusions: The grandparents' stories show the duality of experience consisting simultaneously of stress/satisfaction, sadness/joy, being seen/not seen. Addressing the issues faced by grandparents living in households with the skipped generation is important as it can reduce stress levels. Therefore, it is necessary to develop a model of support for grandparents raising grandchildren in skipped generation households which could be relevant for adapting to a new life situation and increasing psychological well-being.

Keywords:

family, skipped generation, grandparents, grandchildren, upbringing

1. WPROWADZENIE

We współczesnej rodzinie pod wpływem zmian społeczno-ekonomicznych tradycyjne role rodzinne coraz częściej ulegają odwróceniu. Dzieje się tak wówczas, kiedy dziadkowie przejmują opiekę nad wnukami, jednocześnie przestając być odbiorcami opieki rodzinnej i ponownie stając się głównymi opiekunami.

W ostatniej dekadzie w wielu krajach na świecie obserwuje się wzrost liczby rodzin z pominiętym pokoleniem, w których dziadkowie przejmują obowiązki związane z wychowaniem wnuków (Schatz, 2015; Kalomo, 2018; Sichimba, 2017; Shakya, 2012). Na początku XXI wieku w krajach rozwijających się około 30% dziadków żyło w gospodarstwach domowych z pominiętym pokoleniem (United Nations, 2011). W polskiej literaturze niewiele jest informacji na temat funkcjonowania rodzin z pominiętym pokoleniem, w których to dziadkowie przejmują opiekę nad wnukami. Z badań prowadzonych przez GUS (2021) wynika, że na koniec 2021 roku w pieczy zastępczej przebywało 72,3 tys. dzieci pozbawionych czasowo bądź trwale opieki rodziców. W porównaniu do roku 2020 liczba dzieci wychowujących się w pieczy zastępczej zwiększyła się o 1,1%. W tym w rodzinnej pieczy zastępczej, do której zaliczamy zarówno rodziny zastępcze spokrewnione, zawodowe i niezawodowe oraz rodzinne domy dziecka, przebywało 56,4 tys. dzieci. Z badań wynika, że wśród osób prowadzących rodziny zastępcze 53,6% stanowią osoby w wieku 51–70 lat. Należy jednak podkreślić, że nie ma wiarygodnych statystyk wskazujących na odsetek dziadków wychowujących własne wnuki w Polsce.

Opisywane zmiany w systemie rodzinnym dotyczą sytuacji, w których rodzice nie są w stanie zapewnić swoim dzieciom stabilnego i bezpiecznego domu oraz odpowiedzialnej opieki rodzicielskiej. Jak zauważa Borowik (2016), związane są one z przemocą domową, uzależnieniami od substancji psychoaktywnych, zaburzeniami zdrowia psychicznego, konfliktami z prawem, śmiercią biologicznych rodziców, niewydolnością wychowawczą, życiową bezradnością, wzrostem liczby niepełnych rodzin, bezrobociem i ubóstwem, a także migracjami. Do wyżej wymienionych tendencji społecznych można również zaliczyć ciężę nastolatków, samotne wychowywanie dzieci, a także AIDS (Winokur, 2009; Generations United, 2015). W sytuacji pojawiającego się kryzysu rodzina od pokoleń stanowi podstawę wsparcia zarówno materialnego, społecznego, emocjonalnego, jak i opiekuńczego. Wyżej wymienione czynniki powodują, że w okresie, w którym wiele osób starszych mogło oczekiwać wsparcia i opieki ze strony swoich dzieci, coraz większa ich liczba staje w obliczu sytuacji, w której wszystkie zasoby przepływają od osób starszych do młodszych członków rodziny. Oznacza to, że w rodzinach z pominiętym pokoleniem zarówno dziadkowie, jak i wnuki zmuszeni są do podjęcia nowych ról.

W związku z tym skupienie się na potrzebach osób starszych jest niezwykle istotne. Dzieje się tak z kilku powodów. Po pierwsze, osoby starsze będą potrzebowały wsparcia w opiece nad wnukami, ale same również mogą potrzebować opieki, jeśli ich stan zdrowia uległby gwałtownemu pogorszeniu. Po drugie, w kontekście

zmian dokonujących się w życiu rodzinnym podejmowane przez dziadków decyzje dotyczące przejęcia opieki nad wnukami mają kluczowe znaczenie w kontekście wyzwań, przed którymi stają starsi opiekunowie, a które w literaturze określa się mianem obciążeń związanych z opieką (caregiving burden). Mieszkając w gospodarstwach domowych z pominiętym pokoleniem, osoby starsze są bardziej narażone na izolację społeczną oraz stany depresyjne, a także na występowanie innych negatywnych konsekwencji związanych z opieką nad wnukami (Mugisha, 2013; Kidman, 2014). Po trzecie, wzrost występowania rodzin z pominiętym pokoleniem przyczyni się do konieczności rozwoju instytucjonalnych form pomocy, wsparcia oraz edukacji.

Celem podjętych badań jest rekonstrukcja osobistych znaczeń, jakie dziadkowie nadają doświadczeniu przejęcia formalnej opieki nad swoimi wnukami w rodzinach z pominiętym pokoleniem.

2. METODOLOGIA BADAŃ

W prezentowanych badaniach wykorzystano perspektywę biograficzną, w której, jak pisze Lalak (2010), „niepowtarzalne doświadczenia biograficzne są punktem wyjścia do rozumienia zjawisk społecznych”. Natomiast Dubas (2015) na podstawie analizy dotychczas prowadzonych badań, w których wykorzystano perspektywę biograficzną, wyróżnia trzy zakresy: indywidualnej biografii, biografii grupowych oraz badanie zbiorowości. Właśnie w ten trzeci aspekt wpisują się poniżej prezentowane badania. Jak pisze Dubas, „elementy wypowiedzi biograficznych, ujawnione w opiniach, służą rozpoznaniu określonego zjawiska społeczno-kulturowego, a przykłady wypowiedzi respondentów egzemplifikują wyłonione grupy zagadnień i typy badanego zjawiska”. Wybrana perspektywa biograficzna była realizowana z wykorzystaniem techniki wywiadu. W badaniach wykorzystano częściowo ustrukturyzowane indywidualne wywiady pogłębione. Praca została oparta na 20 częściowo ustrukturyzowanych wywiadach pogłębionych z dziadkami (osoby 60 lat i więcej) mieszkającymi na terenie województwa podlaskiego, znajdującego się w północno-wschodniej części Polski, którzy stali się formalnymi opiekunami wnuków i są nimi co najmniej od 3 lat. Czas sprawowania opieki nad wnukami był ważnym kryterium doboru próby badawczej, który warunkuje zdobycie doświadczeń niezbędnych do analizy osobistej sytuacji życiowej.

Na udział w badaniach wyraziło zgodę 14 kobiet i 6 mężczyzn, wśród których większość była w przedziale wiekowym 60–65 lat, zamieszkiwała miasta powyżej

200 tys. mieszkańców oraz posiadała średnie wykształcenie. Dobór próby był przeprowadzony z wykorzystaniem metody kuli śnieżnej.

Wywiady przeprowadzono na przełomie maja i czerwca 2020 roku w środowisku zamieszkania osób badanych, a średni czas trwania wywiadu wynosił od 1,5 do 2,5 godziny. Wszystkie wywiady – za zgodą narratorów – zostały nagrane, a następnie poddane transkrypcji w postaci dokumentu tekstowego będącego wiernym odtworzeniem użytych przez rozmówców słów i sformułowań. W przedstawianych badaniach wykorzystano kody i kategorie, które zostały wcześniej założone (na podstawie literatury przedmiotu i wcześniejszych badań) i stanowiły punkt odniesienia. W toku analiz ulegały one przeobrażeniom i były uzupełniane nowymi sposobami kategoryzacji treści. Po zgrupowaniu wszystkich kodów zostały one uporządkowane w sposób hierarchiczny. Zastosowanie we wszystkich wywiadach tych samych kodów odnoszących się do tego samego zjawiska pozwoliło na analizę tekstu pod kątem różnic i podobieństw. Do przeprowadzenia porównań wykorzystane zostały tabele, w których zostały przedstawione wybrane dane w postaci fragmentów tekstu. Pozwoliły one na analizę danych zarówno w wymiarze wertykalnym, jak i horyzontalnym.

W niniejszej pracy zaprezentowano jedną z wielu kategorii, która wyłoniła się w ramach prowadzonych analiz dotyczących materiału badawczego zgromadzonego podczas szerszych badań. Główne pytanie badawcze przyjęło następujące brzmienie: Jakie znaczenia przypisują dziadkowie swoim doświadczeniom związanym z przejściem formalnej opieki nad swoimi wnukami w rodzinach z pominiętym pokoleniem?

3. WYNIKI I WNIOSKI

3.1. DZIADKOWIE W ROLI RODZICÓW – OBRAZ ZMIAN I TRUDNOŚCI

Nie wszyscy dziadkowie pogodzili się z przyczynami, które sprawiły, że zdecydowali się na podjęcie decyzji dotyczącej wychowywania wnuków. Choć większość narratorów zaakceptowało swoją sytuację związaną z przejściem pełnej odpowiedzialności za wychowanie wnuków, to jednak przyjęciu nowej roli towarzyszyły mieszane uczucia. Strach, obawa i lęk pojawiały się w związku z brakiem wiary we własne możliwości i przekonanie, że nie sprostają nowym obowiązkom.

Były takie momenty, że naprawdę myślałam, że sobie z tym wszystkim nie poradzę, że zostałam sama z wnuczką, jej edukacją i wszystkimi tymi

codziennymi obowiązkami. I zdarzało się, że siedziałam i płakałam, wie pani z niemocy, strachu no i z takiego poczucia, że ja sobie po prostu z tym wszystkim nie poradzę.

Anna lat 68, 5 lat wychowuje wnuka w wieku 11 lat, W_11

Na początku było mi ciężko bo myślałam, że ja źle tego swego syna wychowałam i że to moja wina, że teraz wnuki nie mają dachu nad głową. I chociaż się bałam, bo jestem bardzo schorowana, no to ich wzięłam no bo co miałam zrobić?

Jadwiga lat 62, 3 lata wychowuje wnuczki w wieku 5 i 9 lat, W_3

Szkoda mi tych moich wnuków, matka je porzuciła, a my z żoną to wiadomo nie damy im tego wszystkiego co mogłyby mieć w swojej rodzinie. I czasami to dopada mnie taka bezradność, ale co zrobić trzeba żyć dalej.

Józef lat 72, 7 lat wychowuje wnuki w wieku 11 i 13 lat, W_5

Opowiedziane historie dotyczące przyczyn przejęcia opieki nad wnukami skupiały się wokół wielu problemów, z których najczęściej wymieniane dotyczyły uzależnienia od alkoholu lub porzucenia wnuków przez ich biologicznych rodziców. Wzięcie na siebie odpowiedzialności za wychowanie najmłodszego pokolenia w większości doświadczeń wiązało się z poczuciem obowiązku, któremu towarzyszyło również poczucie winy. Trudno bowiem było narratorom zaakceptować sytuację, w której znalazły się ich wnuki, tym bardziej że wielu z nich towarzyszyło przekonanie, że to brak odpowiedniego wychowania przez nich własnych dzieci przyczynił się do pojawienia się kryzysu rodzinnego. I choć w pierwszych refleksjach pojawiają się negatywne aspekty, to zaraz przywołują tę lepszą stronę, mówiąc o odwadze, na którą się zdobyli, dzięki której dużo łatwiej zaakceptować im swoją nową rolę. Podkreślają równocześnie szereg cech charakteryzujących ich życie w rodzinie z pominiętym pokoleniem. Większość dziadków stała się bardziej zdeterminowana, wrażliwa, wytrzymała, cierpliwa, a także posiadająca umiejętność pokonywania różnych przeszkód. W tej niekorzystnej sytuacji, w której się znaleźli, postanowili, że będą silni, i chociaż zrezygnowali ze swojej wolności, to uczynili to z przekonaniem, że dokonali słusznego wyboru.

Doświadczenie ponownego rodzicielstwa przyczynia się mimo wszystko do ciągłego zastanawiania się przez rozmówców, czy udźwigną ciężar życia w gospodarstwie domowym z pominiętym pokoleniem. Narratorzy, mówiąc o swoich obowiązkach związanych z opieką nad wnukami, zwracają uwagę na wiele przeciwności, które muszą pokonywać, by utrzymać dobrostan. Poczucie utraty

atrakcyjności społecznej to jedna z wielu wymienianych przemian, które zaszły w ich życiu od momentu przejścia roli rodziców własnych wnuków.

Bryson i Casper (1999) w swoich badaniach dowodzą, że dziadkowie żyjący w gospodarstwach domowych z pominiętym pokoleniem narażeni są na izolację społeczną. To z kolei jawi się jako wyzwanie zarówno dla poczucia własnej wartości, a także zdolności do szczęśliwego życia.

Wcześniej miałam grono znajomych, z którymi regularnie się spotykaliśmy, odkąd wnuki z nami zamieszkały znajomi przestali nas do siebie zapraszać. Relacje się rozluźniły i tak naprawdę to nawet nie wiem dlaczego (...) dzieci im przeszkadzają?

Teresa lat 69, 5 lat wychowuje wnuka i wnuczkę w wieku 7 i 11 lat, W_15

Na początku sąsiadka jeszcze czasami zachodziła, a teraz to już nawet nie zadzwoni. Są takie momenty, że brakuje mi nawet, no wie pani, takiego pogadania, ale nie będę się narzucać, jak nie chce to co ja mogę na to poradzić. Widocznie nie jestem jej już do niczego potrzebna.

Małgorzata lat 63, 3 lata wychowuje wnuczkę w wieku 6 lat, W_17

(...) znaleźli się i tacy, którzy zaczęli mnie traktować jak jakąś męczennicę. Użalali się nade mną no i potem to tak sobie pomyślałam, że źle mi z tym i nie chcę takiego traktowania. Teraz z perspektywy czasu to czasem nawet zastanawiam się, czy to oni przestali się odzywać, czy to ja już nie chciałam z nimi gadać.

Anna lat 68, 5 lat wychowuje wnuka w wieku 11 lat, W_11

Większość rozmówców zauważa, że od momentu przejścia przez nich opieki nad wnukami ich kontakty ze znajomymi znacznie się osłabiły, a w przypadku niektórych uległy całkowitemu rozpadowi. I choć narratorzy czują potrzebę posiadania kontaktów z innymi, to w sytuacji, w której się znaleźli, postrzeganie przez nich relacji ze znajomymi uległo zmianie. Stali się bardziej krytyczni wobec nich, a jednocześnie świadomi swoich własnych oczekiwań. Trudno jest im zaakceptować czyjąś ignorancję, brak zrozumienia czy zrzędlivość. Jednakże warto podkreślić za Halickim (2010, 29), że pozytywne relacje z innymi to jeden z wymiarów pomyślnego starzenia się.

3.2. PONOWNE RODZICIELSTWO DZIADKÓW – ODPOWIEDZIALNOŚĆ: RADOŚĆ I OBAWY

Opisane powyżej straty w sferze kontaktów towarzyskich (rówieśniczych – z innymi seniorami) doświadczane przez dziadków są w pewien sposób rekompensowane intensywnością kontaktów z wnukami. Wiążą się z tym z jednej strony radość i energia, z drugiej duże poczucie odpowiedzialności i obawy. Zdaniem dziadków obcowanie z wnukami dodaje im energii i jest źródłem satysfakcji oraz poczucia, że są potrzebni. Ponadto dzieci wnoszą wiele radości i stają się odskocznią od trudnej codzienności.

Wszystko w moim życiu kręci się wokół mojego wnuka. Gotowanie, pranie, sprząatanie, zabawa i tak w kółko odkąd ze mną zamieszkał. Teraz ma pięć lat, ale zamieszkał ze mną jak miał dwa miesiące. I od tego czasu większość mojego życia, a nawet całe życie spędzam na opiece nad nim. Wszystko kręci się wokół niego. Ale za nic bym nie chciała tego zmienić. Starczy, że z rana się uśmiechnie, powie babciu Kocham cię i nic więcej do szczęścia mi potrzebne nie jest.

Barbara lat 69, 5 lat wychowuje wnuka w wieku 5 lat, W_20

W naszym życiu wciąż się coś dzieje, nie ma czasu na nudę. Często robimy coś wspólnie z wnukami i oni też to zauważają, to jest cenne dla wszystkich, to że ten czas dla siebie poświęcamy. Robimy po prostu to czego dzieci potrzebują, a wszyscy się przy tym dobrze bawimy. No, a chyba o to chodzi.

Józef lat 72, 7 lat wychowuje wnuki w wieku 11 i 13 lat, W_5

Codziennosc doświadczana przez dziadków wypełniona jest wieloma aktywnościami związanymi z wychowywaniem wnuków. Seniorzy zwracają szczególną uwagę na poczucie odpowiedzialności za najmłodsze pokolenie potęgowane świadomością braku biologicznych rodziców, które dodatkowo intensyfikuje ich zaangażowanie. Relacjonując swoje życie od momentu kiedy stali się jedynymi opiekunami swoich wnuków, dostrzegają więcej towarzyszącej im na co dzień radości. Wszyscy narratorzy zaakceptowali fakt, że to na nich spoczywa główna odpowiedzialność za wychowanie wnuków. Dlatego też wszystkie podejmowane przez nich działania mają na celu dążenie do stworzenia bezpiecznego środowiska domowego. Mają świadomość, że stresujące doświadczenia, związane z utratą czasową lub trwałą rodziców przez wnuków, a w ich przypadku własnych dzieci,

mogą być czynnikiem sprzyjającym wytworzeniu się bliższej więzi emocjonalnej z wnukami.

Patrząc w przyszłość, obawy dziadków wzbudza ich potencjalny stan zdrowia, kondycja fizyczna i długość życia. Z dostępnych w literaturze badań wynika, że wyzwania, z którymi borykają się dziadkowie wychowujący swoje wnuki, często wpływają na ich zdrowie fizyczne i emocjonalne (Bundy-Fazioli, 2013). Problemy w tym zakresie obejmują wyczerpanie, wysoki poziom stresu i wysoki wskaźnik depresji (Minkler, 2000; Dunne, 2007; Song Yan, 2012). Pogarszający się stan zdrowia, spadek sił witalnych, słabsza kondycja to kluczowe kwestie, do których odnosiła się większość dziadków. Ograniczone zdrowie fizyczne było przez narratorów najczęściej przywoływane w kontekście obaw dotyczących zapewnienia odpowiedniej opieki nad wnukami. Dziadkowie zdają sobie sprawę, że w porównaniu do ich wcześniejszych doświadczeń związanych z wychowywaniem własnych dzieci, obecnie biorąc pod uwagę własne możliwości mają do zaoferowania znacznie mniej.

Seniorzy mają świadomość swojego wieku i zdają sobie sprawę z nieuchronności śmierci. Prezentowana przez interlokutorów postawa znajduje odzwierciedlenie w prowadzonych dotychczas badaniach, które potwierdzają, że w związku z zaawansowanym wiekiem dziadków-opiekunów, śmierć staje się jedną z istotnych kwestii, która może prowadzić do pojawienia się problemów w relacjach wnuków z dziadkami (Ellis, 2014; Dolbin-MacNab, 2009; Kim, 2015). Wśród rozmówców można zaobserwować wypowiedzi świadczące o tym, że gdyby podejmowali decyzję o przejęciu opieki nad wnukami w młodszym wieku, wówczas lepiej by się przygotowali do własnej starości.

Co tu dużo gadać młodzi już nie jesteśmy, teraz to już bliżej niż dalej. No i nachodzą takie myśli co się stanie z wnukami, jeśli mnie albo żony zabraknie? Kto ich weźmie, czy w ogóle znajdzie się ktoś taki. I jak tak człowiek nabierze do głowy to przerażenie ogarnia.

Józef lat 72, 7 lat wychowuje wnuki w wieku 11 i 13 lat, W_5

Nie ma dnia żebym nie myślała o tym ostatecznym końcu i wtedy strasznie się martwię o dziewczynki. Bo one są przecież jeszcze małe i tej opieki będą potrzebowały jeszcze przez wiele lat. I co będzie jak mnie już nie będzie?

Jadwiga lat 62, 3 lata wychowuje wnuczki w wieku 5 i 9 lat, W_3

Wiele rzeczy w moim życiu się wydarzyło, dużo przetrwałam, nawet w tych najgorszych momentach nigdy się nie załamывałam, to daje mi siłę na dziś,

na jutro. Dzięki temu też nauczyłam się cieszyć z tego co mam, a że wnuki to sama radość więc cieszę się, że jesteśmy tak blisko i korzystam póki mogę.

Ewa lat 66, 3 lata wychowuje wnuka w wieku 13 lat, W_9

Za wszelką cenę staram się wykorzystać ten czas, który nam jeszcze został, każdy dzień daje nadzieję, że jeszcze zdążę czegoś nauczyć, coś wpoić i tego się trzymam, to daje mi kopa do działania.

Sławomir lat 66, 3 lata wychowuje wnuka w wieku 13 lat, W_7

Ta krótsza perspektywa przyszłościowa, w przypadku narratorów z jednej strony ogranicza planowanie przyszłości, z drugiej zaś wpływa na czerpanie radości z tego, co tu i teraz. Z badań prowadzonych przez Fingermana i Perlmuttera (1995) nad przyszłościową perspektywą czasową wynika, że „(...) to, jak daleko ludzie spoglądają przed siebie, jest związane z tym, jak bardzo byli szczęśliwi, skąd pochodzili, ile mają kontroli nad tym, do czego zmirzają, i czy przewidują jakieś utrudnienia. Reasumując, przyszłościowa perspektywa czasowa zależy od sposobu spostrzegania wcześniejszych doświadczeń i posiadanych umiejętności antycypacji” (za: Bugajska, 2006, 67). W przypadku interlokutorów niewybieganie daleko w swoją przyszłość i większa koncentracja na teraźniejszości wiąże się z dużym poczuciem lęku o przyszłość wnuków, z drugiej zaś strony oddalaniem w czasie konfrontacji z własną śmiertelnością, która ten lęk dodatkowo potęguje. Wywiady ujawniły szereg obaw dotyczących przyszłości, które towarzyszą dziadkom. Z jednej strony dotyczą one zabezpieczenia przyszłości swoich wnuków poprzez przekazanie im wiedzy i życiowej mądrości w celu lepszego przygotowania ich do dorosłego życia we współczesnym świecie, z drugiej zaś myślenia o tym, co się stanie, jeśli nie będą już w stanie opiekować się wnukami. Podobne obawy zidentyfikował w prowadzonych badaniach Richards (2001).

Podsumowując powyższe rozważania, należy podkreślić, że z jednej strony narratorzy mają dużą świadomość zachodzących w ich organizmie zmian, a także wpływającego czasu, z drugiej zaś owe zmiany skłaniają ich do podejmowania przemyślanych decyzji oraz aktywności uwzględniających własne możliwości i potrzeby.

3.3. DZIADKOWIE JAK RODZICE – WYZWANIE I NOWY SENS ŻYCIA

Dziadkom już samo zaakceptowanie sytuacji, w której się znaleźli, jawi się jako wyzwanie. Wychowywanie wnuków wiąże się z radościami i troskami pojawiającymi się w codziennym życiu. Wielu rozmówców mówi o swoim obecnym okresie,

podkreślając, że jest to najlepszy czas w ich życiu. Dziadkowie czerpią radość z kontaktów z wnukami, twierdząc, że życie dopiero teraz ma sens. Podkreślają również, że dzięki młodemu pokoleniu nadal są otwarci na nowe zadania do realizacji i nie mają problemu z wyznaczaniem kolejnych celów, choć te zdecydowanie mniej wybiegają w przyszłość. Życie dla kogoś, w tym przypadku dla wnuków, bycie dla nich kimś ważnym przynosi ich zdaniem szczęście, satysfakcję oraz poczucie spełnienia.

Każdy dzień spędzony wspólnie z nimi daje tyle radości, że nie potrafię wyobrazić sobie, że miało by ich nie być. Fajnie jest patrzeć jak rosną, jak się zmieniają, jakimi fajnymi ludźmi się stają. To jest jak miód na moje serce. To utwierdza mnie w przekonaniu, że podjęłam dobrą i jedyną słuszną decyzję, no mówię o zabraniu ich do siebie.

Alina lat 72, 13 lat wychowuje wnuka i wnuczkę w wieku 12 i 14 lat, W_13

To tak jak dostać drugą szansę żeby zrobić inaczej to, co z perspektywy lat wydaje nam się złe, poprawić swoje wcześniejsze błędy. No i tak staram się robić. Myślę, że nawet coś mi wychodzi bo z wnuczką mam bardzo dobry kontakt i w ogóle relacje.

Małgorzata lat 63, 3 lata wychowuje wnuczkę w wieku 6 lat, W_17

Chociaż w opowieściach dziadków pojawiał się smutek, kiedy opowiadali o przyczynach przejścia opieki nad wnukami, wyzwaniach i obawach, jakie im towarzyszyły, a także relacjach z ich własnymi dziećmi, to wszyscy narratorzy dostrzegali także wiele korzyści, jakie ich zdaniem wynikały z podjęcia decyzji dotyczącej wychowywania wnuków w rodzinie z pominiętym pokoleniem. Szansa związana z ponownym sprawdzeniem się w roli rodzica dawała możliwość stworzenia innej, bardziej satysfakcjonującej relacji rodzic–dziecko od tej, której doświadczyli sami, będąc rodzicami własnych dzieci. Wielu dziadków, odnosząc się do relacji z wnukami, wprost mówi o miłości, która ją charakteryzuje, opisując jednocześnie pewnego rodzaju paradoks jej towarzyszący. Z jednej strony bowiem towarzyszy im ból związany z rodzinnym kryzysem, stratą, rozczarowaniem, z drugiej zaś często są wdzięczni za los, który ich spotkał, ponieważ niejako dzięki tej sytuacji wnuki stały się integralną częścią ich życia, dzięki czemu mogą obserwować, jak rosną, spędzać z nimi czas i wspólnie cieszyć się tym, co dla nich ważne.

Langosh (2012) dowodzi, że dziadkowie będący opiekunami wnuków zgłaszają zwiększone poczucie celu i dumy. Wypowiedzi narratorów również wskazują, że

zaangażowanie w wychowanie najmłodszego pokolenia nie tylko sprzyja budowaniu bliskich relacji, a także jest próbą naprawienia błędów z przeszłości.

Jak mnie ktoś pyta, co stanowi sens mojego życia to odpowiedź jest prosta – dzieciaki. To dzięki nim chce mi się wstawać codziennie z rana, wspólnie z nimi cieszę się z każdej razem spędzonej chwili, z każdego, najmniejszego sukcesu, który uda im się osiągnąć.

Teresa lat 69, 5 lat wychowuje wnuka i wnuczkę w wieku 7 i 11 lat, W_15

Prowadzone w ostatnich kilkunastu latach badania nad zaletami i trudami towarzyszącymi dziadkom wychowującym wnuki są spójne z powyższymi rozważaniami i donoszą, że jest to satysfakcjonujące doświadczenie, które zwiększa aktywność dziadków i wnosi radość do ich życia. Ponadto daje im szansę na ponowne bycie rodzicem (Richards, 2001; Fitzpatrick, 2004; Dunne, 2007).

Nie sposób także nie wspomnieć o troskach związanych z wychowaniem młodego pokolenia. Szczególnie istotne zdaniem rozmówców są zmiany zachodzące w otaczającym świecie, a także wzrost liczby zagrożeń. W tych właśnie obszarach wielu narratorów dostrzega potrzebę dalszego własnego rozwoju.

Teraz jak wnuk już dorasta to widzę jak ten świat się zmienił odkąd wychowywałam swoje dzieci. Tyle się słyży złego, że ja to tylko modłę się żeby jego coś złego nie spotkało.

Anna lat 68, 5 lat wychowuje wnuka w wieku 11 lat, W_11

Sytuacja trochę mnie zmusza do robienia różnych rzeczy. Można powiedzieć, że odkąd są u nas wnuki to to one wypełniają cały wolny czas i to jest tak, że ja naprawdę nie mam kiedy się nudzić. Ale też wiem, że muszę poczytać, popytać, dowiedzieć się, no w takim sensie różnych rzeczy takich o wychowaniu. Można by było powiedzieć, że swoje dzieci wychowałam to wszystko wiem, a to nieprawda tyle się od tamtego czasu zmieniło i ja to tak sobie myślę, że dzisiaj to wszystko jest trudniejsze. No bo przecież i na wsparcie z żadnej strony człowiek nie może liczyć.

Teresa lat 69, 5 lat wychowuje wnuka i wnuczkę w wieku 7 i 11 lat, W_15

Istotnym problemem napotykanym przez dziadków jest stres związany z ponownym rodzicielstwem, jednakże dokonującym się w zupełnie innej rzeczywistości. Dziadkowie podkreślają, że w ich ocenie normy i wartości kulturowe uległy znacznej zmianie, a w otaczającej ich rzeczywistości pojawiło się wiele

zagrożeń, z którymi nie mieli do czynienia w momencie, gdy wychowywali swoje własne dzieci. Dodatkowo dla wielu dziadków istnieje znaczna różnica pomiędzy doświadczeniami dotyczącymi wychowywania własnych dzieci w kontekście wsparcia i pomocy, na którą mogli liczyć ze strony rodziny i znajomych, a tymi odnoszącymi się do ich obecnej sytuacji, w której doświadczenia dziadka-rodzica często nie są dzielone z przyjaciółmi i bliskimi. Wydaje się, że ich główną siłą do działania jest świadomość, że zrobią wszystko, żeby ich wnukom żyło się pod ich opieką znacznie lepiej.

Większość narratorów dostrzega też zmianę w sposobie funkcjonowania w gospodarstwie domowym z pominiętym pokoleniem. Wielu badanych w swoich wypowiedziach stwierdza, że utrzymują się z niskich dochodów i że pomoc finansowa jest im bardzo potrzebna, aby pokonać wszelkie przeszkody życiowe i zapewnić wnukom życie na odpowiednim poziomie. Ograniczenia w tym zakresie często nie dotyczą jedynie atrakcji, zdarzają się bowiem sytuacje, w których pieniędzy nie starcza nawet na podstawowe środki do życia. Nie mogąc liczyć na wystarczającą pomoc instytucjonalną, dziadkowie podejmują różne działania, zdając sobie jednocześnie sprawę, że w związku z tym nie zawsze mają wystarczającą ilość czasu na opiekę nad dziećmi.

Odkąd dzieci zamieszkały razem z nami wydatki znacznie wzrosły, a pieniędzy nie przybyło. No w takim sensie żeby zapewnić wszystko co jest potrzebne. To co dostajemy na dzieci nie wystarcza i tak żyjemy trochę od pierwszego do pierwszego – no tak się mówi, że czekamy na ten dzień kiedy pojawią się jakieś pieniądze.

Jadwiga lat 62, 3 lata wychowuje wnuczki w wieku 5 i 9 lat, W_3

Chociaż jestem na emeryturze to odkąd wnuki zamieszkały razem z nami, musiałam wrócić do mojego zajęcia. Bo ja całe życie pracowałam jako krawcowa no i teraz coś tam czasami uszyję, albo jakieś przeróbki zrobię, no bo im trzeba i ubranie kupić, no i jedzenia nie może zabraknąć, a życie coraz droższe.

Alina lat 72, 13 lat wychowuje wnuka i wnuczkę w wieku 12 i 14 lat, W_13

4. PODSUMOWANIE

Postrzeganie „nowej” roli przez dziadków wychowujących wnuki w rodzinach z pominiętym pokoleniem było zróżnicowane. Niektórzy uczestnicy podkreślali, że z racji na wciąż zmieniającą się otaczającą rzeczywistość uczą się bycia „rodzi-

cami” na nowo, a sytuację, w której się znaleźli, traktują w kategoriach wyzwania. Całkiem inną postawę przyjmują osoby, które z radością przyjęły nową rolę i zaakceptowały pojawiające się zmiany, twierdząc, że jest to najlepszy okres w ich życiu. Inni narratorzy wzięli sprawy w swoje ręce i radzą sobie z pojawiającymi się wyzwaniami, będąc jednocześnie świadomymi własnych słabości, możliwości i potrzeb.

Z narracji dziadków wynika, że od momentu, kiedy żyją w rodzinie z pominiętym pokoleniem, doświadczali różnych sytuacji, zarówno tych dotyczących trudności z powodu pojawiających się obowiązków i wyzwań związanych z wychowaniem wnuków, które niejednokrotnie przekraczały ich możliwości, ale również tych, które dawały satysfakcję, radość i przyjemność. Opieka nad wnukami jest dla dziadków satysfakcjonująca, natomiast ponowne wchodzenie w rolę rodzica, tym razem własnych wnuków, w sytuacji braku środkowego pokolenia jest powodem stresu, zmartwień i obaw. Dzieje się tak, gdyż biorąc pod uwagę unikalny kontekst, w którym funkcjonują dziadkowie wychowujący swoje wnuki w rodzinach z pominiętym pokoleniem, należy zauważyć, że mają oni dodatkowe problemy w porównaniu do tradycyjnych struktur rodzinnych. Wśród nich należy wymienić zaawansowany wiek dziadków, pogarszający się stan ich zdrowia, spadek sił witalnych, słabszą kondycję, a także zwiększone prawdopodobieństwo, że mogą umrzeć, zanim dzieci osiągną dojrzałość. Wielu dziadków-rodziców zwraca również uwagę na niewystarczające środki finansowe i niedostateczne wsparcie, które niewątpliwie utrudniają spełnienie oczekiwań i właściwe wywiązywanie się z roli opiekuna. Obawy dziadków związane są również ze swoistą nieprzystawalnością związaną z odpowiedzialnością za wychowanie młodego pokolenia w czasach, do których w ich przekonaniu oni sami już nie pasują. Wiąże się to m.in. z niezrozumieniem współczesnych zagrożeń: media, nowoczesne środki komunikacji, uzależnienia, które wynika z dużej różnicy wieku między dziadkami i wnukami, będącej efektem pominiętego pokolenia.

Opowieści dziadków ukazują dwoistość doświadczenia składającego się jednocześnie ze stresu/satysfakcji, smutku/radości, bycia widzialnym dla wnuków/niewidzialnym dla bliskich i znajomych. Rozwiązywanie problemów, z którymi borykają się dziadkowie żyjący w gospodarstwach domowych z pominiętym pokoleniem, jest istotne, ponieważ może zmniejszyć ich poziom stresu. Ważne też jest prowadzenie dalszych badań dotyczących funkcjonowania rodzin, w których głównymi i jedynymi opiekunami stali się dziadkowie, gdyż w Polsce jest to obszar marginalnie opisywany w literaturze. Ponadto konieczne jest wypracowanie modelu wsparcia dziadków wychowujących wnuki w rodzinach z pominiętym pokoleniem, co mogłoby mieć znaczenie w kontekście adaptacji do nowej sytuacji

życiowej i zwiększenia dobrostanu psychicznego. Badania dotyczące sytuacji rodzin z dziadkami na czele mają również na celu dostarczanie wiedzy decyden-
tom, tj.: pracownikom służby zdrowia, pracownikom socjalnym i nauczycielom.

Bibliografia

- Borowik, J. (2016). Niestandardowa rola dziadków w rodzinie migracyjnej – uwarun-
kowania i konsekwencje. W: Z. Kawczyńska-Butrym, E. Czapka (red.), *Opieka nad
dziećmi i starszymi rodzicami w rodzinach migrujących kobiet* (s. 127–134). Lublin:
Wydawnictwo POLIHYMNIA.
- Bryson, K.C., Casper, L.M. (1999). Coresident grandparents and grandchildren (Current
Population Reports, Special Studies). Washington, DC: U.S. Department of Commerce.
Pobrane z: <https://cps.ipums.org/cps/resources/cpr/p23-198.pdf>.
- Bugajska, B., Timoszak-Tomczak, C. (2006). Człowiek stary wobec przyszłości.
W: S. Steuden, M. Marczuk (red.), *Starzenie się a satysfakcja z życia* (s. 61–70).
Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Bundy-Fazioli, K., Fruhauf, Ch., Miller, J.L. (2013). Grandparents Caregivers’ Perceptions
of Emotional Distress and Well-Being, *Journal of Family Social Work*, 16:5, 447-462,
DOI: 10.1080/10522158.2013.832461. Pobrane z: <http://dx.doi.org/10.1080/10522158.2013.832461>.
- Dolbin-MacNab, M., Keiley, M. (2009). Navigating interdependence: How adolescents
raised solely by grandparents experience their family relationships. *Family Relations*,
58(2), 162–175. Pobrane z: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3729.2008.00544.x>.
- Dubas, E. (2015), Andragogiczne badania biografii – zakresy, trudności, etyka badacza
(wybrane aspekty). W: E. Dubas, J. Stelmaszczyk (red.), *Biografie i uczenie się. Bio-
grafia i Badanie Biografii* (s. 31–47). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Dunne, E.G., Kettler, L.J. (2007). Grandparents raising grandchildren in Australia: Explor-
ing psychological health and grandparents’ experience of providing kinship care.
International Journal of Social Welfare, 16, 1–13.
- Ellis, R.R., Simmons, T. (2014). *Coresident grandparents and their grandchildren: 2012.
Population characteristics*. U.S. Census Bureau. Pobrane z: [https://www.census.gov/
content/dam/Census/library/publications/2014/demo/p20-576.pdf](https://www.census.gov/content/dam/Census/library/publications/2014/demo/p20-576.pdf).
- Fitzpatrick, M. (2004). Grandparents raising grandchildren. Melbourne: Council on the
Ageing.
- Generations United. (2015). The state of grandfamilies in America: 2015. Pobrane z: [https://
www.gu.org/resources/the-state-of-grandfamilies-in-america2017/](https://www.gu.org/resources/the-state-of-grandfamilies-in-america2017/).
- Halicki, J. (2010). *Obrazy starości. Rysowane przeżyciami seniorów*. Białystok: Wydaw-
nictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kalomo, E.N., Besthorn, F.H. (2018). Caregiving in Sub-Saharan Africa and Older, Female
Caregivers in the Era of HIV/AIDS: A Namibian Perspective. *GrandFamilies: The Contemporary Journal of GrandFami-
lies: The Contemporary Journal of Research, Practice and Policy* Research, Practice

- and Policy, 5(1), 33–48. Pobrane z: <https://scholarworks.wmich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1069&context=grandfamilies>.
- Kidman, R., Thurman, T.R. (2014) Caregiver burden among adults caring for orphaned children in rural South Africa. *Vulnerable children and youth studies*, 9(3), 234–246. Pobrane z: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4066884/>.
- Kim, S. (2015). Effects of death anxiety and meaning of life on somatization of grandparents raising grandchildren. *Journal of Korean Academy of Nursing*, 45(2), 262–270. <https://doi.org/10.4040/jkan.2015.45.2.262>.
- Lalak, D. (2010). *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie ŻAK.
- Langosch, D. (2012). Grandparents parenting again: Challenges, strengths, and implications for practice. *Psychoanalytic Inquiry*, 32(2), 163–170. Pobrane z: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07351690.2012.655637?scroll=top&needAccess=true>.
- Minkler, M., Fuller-Thomson, E., Miller, D., Driver, D. (2000). Grandparent caregiving and depression. W: B. Hayslip, R.S. Goldberg-Glen (red.), *Grandparents raising grandchildren: Theoretical, empirical and clinical perspectives* (s. 207–219). New York: Springer.
- Mugisha, J., Scholten, F., Owilla, S., Naidoo, N., Seeley, J., Chatterji, S., Boerma, T. (2013). Caregiving responsibilities and burden among older people by HIV status and other determinants in Uganda. *AIDS care*, 25(11), 1341–1348. Pobrane z: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/23394785/>.
- Richards, A. (2001). *Second time around: A survey of grandparents raising their grandchildren*. London: Family Rights Group.
- Rocznik Statystyczny GUS (2021). Główny Urząd Statystyczny. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/dzieci-i-rodzina/dzieci/>.
- Schatz, E., Seeley, J. (2015). Gender, ageing and carework in East and Southern Africa: A review. *Global public health*, 10(10), 1185–1200. Pobrane z: https://www.researchgate.net/profile/EnidSchatz/publication/276071560_Gender_ageing_carework_in_East_and_Southern_Africa_A_review/links/55d23d7108ae0b8f3ef7b37e/Gender-ageing-carework-in-East-and-Southern-Africa-A-review.pdf?origin=publication_detail.
- Shakya, H.B., Usita, P.M., Eisenberg, Ch., Weston, J., Liles, S. (2012). Family well-being concerns of grandparents in skipped generation families, *Journal of Gerontological Social Work*, 55:1, 39–54. Pobrane z: http://dx.doi.org/10.1080/01634372.2011.620072https://www.researchgate.net/profile/Holly-Shakya/publication/221725671_Family_Well-Being_Concerns_of_Grandparents_in_Skipped_Generation_Families/links/55aea19e08aee0799220e4b3/Family-Well-Being-Concerns-of-Grandparents-in-Skipped-Generation-Families.pdf?origin=publication_detail.
- Sichimba, F., Mooya, H., Mesman, J. (2017). Predicting Zambian grandmothers' sensitivity toward their grandchildren. *The International Journal of Aging & Human Development*, 85(2), 185–203. <https://doi.org/10.1177/0091415016680070>. Pobrane z: <https://psycnet.apa.org/record/2017-23290-003>.
- Song, Y.J., Yan, C.W. (2012). Depressive symptoms among grandparents raising grandchildren: The role of resources. *Australasian Journal on Ageing*, 31, 55.
- United Nations. (2011). Current Status of the Social Situation, Well-Being, Participation

in *Development and Rights of Older Persons Worldwide*, New York: Department of Economic and Social Affairs, Population Division. Pobrane z: <https://www.un.org/esa/socdev/ageing/documents/publications/current-status-older-persons.pdf>.

Winokur, M., Holtan, A., Valentine, D. (2009). Kinship care for the safety, permanency, and well-being of children removed from the home for maltreatment. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 1. Pobrane z: http://www.ocwtp.net/PDFs/ProtectOHIO/Winokur_Kinshipcare_review.pdf.